

Erdélyi János könyvtára az 1840-es években

Erdélyi János 1844—1845-ben hosszabb nyugat-európai utazást tett. Családi körülményei késztették arra, hogy elhagyja az országot, ahol rövid három év alatt annyi csapás érte: 1841 októberében édesanyját, 1842 márciusában feleségét, 1844 februárjában kislányát temette el. Egyedül maradt: „...ha még arcomra néz, ki nem tudja sorsomat, nem hiszi, hogy én már ott állok, hol hatvan-hetven éves korában szokott az ember állani, eltemetvén szülőit és szülöttét, el hitvesét is” — írta 1844 márciusában. E „rémítő szabadságot” arra használta, hogy teljesítse vágyait, melyek első ifjúsága óta sürgették: keresse fel a héthalmú várost, Rómát, amelynek története és irodalma adta az első igazi szellemi élményt a pataki diáknak. Itália mellett Anglia, Franciaország, Svájc, Hollandia és Belgium szerepelt az útítervben, hogy minél több országból gyűjthessen adatokat „a népek és nemzetek gyarulásainak történetéhez, mert az ember ember mindenütt, országot épít vagy kalyibát”. Elkeseredése, az életét — mint hitte — démoni erőkkkel igazgató sors elleni lázadása sötét gondolatokra vitte. Megfordult fejében, hogy vissza sem tér abba az országba, ahol minden szeretteinek elvesztésére, „viszontagságos élete buk-dácsolásaira” emlékezteti. Foglalkoztatta a jótékony halál gondolata, amely erőszak vagy betegség képében váltja meg szenvedéseitől.

Az író hirtelen határozta el magát az utazásra, miután hirtelen adódott az alkalom, hogy Máriássy Béla, volt tanítványa kísérőjeként útiköltségeinek jó részét fedezze egykori „patronája”, Máriássy Zsigmondné. Felszámolta tehát otthonát, amelyből könyvei kivételével semmit sem akart megtartani. Eligazította sorsukat. A becsomagolt köteteket megőrzésre barátjához, Stuller Ferenchez vitette, de előbb jegyzéket készített könyveiről. Számba vette azokat, amelyeket beladázott, amelyeket barátainak korábban kölcsönadott, végül azokat, amelyeket magával vinni szándékozott. Indulása előtt tíz nappal, április 19-én fogott a lista összeírásához. A kézírásos, tintával írt *Könyveim jegyzéke* két rétből 6 oldalon maradt fent. Rovátkolt papíron 1—133 folyószám alatt sorolja fel az író könyveit, a kölcsönadott köteteket és a kölcsönkérőket. A lista utolsó oldalán, a verzón Erdélyi saját kezű felsorolása található, amelyben azokról a könyvekről emlékezik meg, melyeket barátaitól elutazásáig nem kapott vissza. Eszerint a miskolci Kovács Gábornál egy évfolyam *Athenaeum* van, egy kötet Herder és Wienbargtól az *Aesthetische Feldzüge*, a nyíregyházai Vidliczkaynál négy kötet a Kisfaludy Társaság Évlapjaiból, valamint Herder *Minden Munkáiból* három kötet. Budai Ferenc *Polgári lexikonát* Remellaynak adta kölcsön, a *Histoire des Révolutions de Hongrie* hat kötetét pedig Dobrossy Istvánnak, akinél maradt — mint a jegyzék melletti nyugta igazolja — a *Corpus Juris* két köteté, az „1840-ki törvénycikkelyek”,

„Kövy törvénytana, Fogarassy törvénytana” és a *Télémaque*. A jegyzék nem pontos, mert míg a *Corpus Jurist* és a „törvénytanoikat” Erdélyi felvette a jegyzékbe a kikölcsönzött kötetek közé, a *Télémaque*-ot és „Rákóczy Ferenc memoirjai 6 kötet” címen regisztrált köteteket nem, pedig azokat igazolja Dobrossy „nyugtatványa”. A könyvlista végén található pár sor hírt ad arról, hogy Erdélyi utazására magával vitte Béranger verseit, Machat *Französische Sprachlehre*-jét, valamint egy francia—német, német—francia lexikont. (Ez utóbbiról a könyvlista 123. tételében szereplő lexikon utáni ceruzás bejegyzés tájékoztat.) A 6. lap verzóján egy későbbi, 1847. január 27-i feljegyzésnek arra kellett Erdélyit emlékeztetnie, hogy a „M. t. társaság Grammaticáját” Új Albertnek adta kölcsön, „Wesselényi Balítéletek”-jét pedig „Ferenczynek”, azaz Ferenczy Lajosnak.

A jegyzék az egyes műveket tételszerűen sorolja fel. Nem minden esetben szerepel a kötetszám. Körülbeli számítás alapján Erdélyi János 1844 ápriliséig mintegy 280—300 kötetet gyűjtött könyvtárába. A felsorolás nem teljes. Erdélyi, mint ahogy megfélekedett a Dobrossynak kölcsönzött könyvek közül egyik-másikról, úgy megfélekedhetett a másnak adottakról is. (Félreértésre adhat okot a téves címleírás is, mint pl.: Dobrossy „Rákóczy Ferenc Memoires”-jairól állította ki a nyugtát, míg Erdélyi *Histoire des révolutions de Hongrie* címen vette fel jegyzékébe. Valójában ugyanazon könyvről van szó: „*Histoire des révolutions de Hongrie... Avec les Mémoires du prince François Rákoczi sur la guerre de Hongrie depuis 1703 jusqu'à sa fin*”, amely Hágában jelent meg 1749-ben.)

Az 1844. április 9-én megkezdett és április 15-én befejezett lajstromot kiegészíti egy újabb, amely hazaérkezése után készült. Egy későbbi ceruzás feljegyzés szerint 1846-ban, ha ugyan sok év távolából jól emlékezett. Az bizonyos, hogy 1845 októbere előtt nem készülhetett, mert 1845 júliusában érkezett vissza utazásából, és Kuthy Lajosnál lakott albérlésben („alzsellérségben”) a Szarka utca 150. sz. házban, ahonnan csak a szegődések, szerződéses nevezetes „kvartál napján”, szeptember 29-én, Szent Mihály-napkor költözött el a Cukor utca 496. sz. ház első emeletére. Új lakásában kicsomagolta a Stuller Ferenctől elvitetett könyvesbálákat. Ez után kerülhetett sor az újabb jegyzék összeállítására. Idegen kéz írta, és nem fejezte be. Később Erdélyi folytatta, de ő is felhagyott vele. A jegyzék nem teljes. Hiányzik róla pl. a korábbi listán szereplő klasszikus auktorok felsorolása, de több más kötet is, amelyek szerepelnek az 1844-es lajstromban. Feltehetően nem került sor még ekkor minden könyves csomag kibontására, amikor pedig minden kötet a helyére került, Erdélyi felhagyott tervével. Erre utal pl. hogy az utazásáról magával hozott könyvek jórésze, elsősorban is az útikönyvek, katalógusok vétettek nyilván- tartásba.

Az utazást követően készült lista az 1—99. számig magyar, 1—53-ig német, 1—42-ig francia könyvek felsorolását tartalmazza. Az angol könyvek cím alatt egyetlen mű szerepel: „*Shakespeare's Complets Works*, London, 1841. I. kötet”. Ez a két nagyretű, nyolc oldalnyi rovátkolt papírra írt jegyzék idő- és betűrend nélkül készült. Egyetlen rendező elvként az írók nemzetiségi hovatarozása érvényesült. A leírónak sajátos bibliográfiai szempontjai és elképzelései lehettek, mert pl. a kiadás helyét és idejét minden esetben feltüntetette, gyakran a kötettszámot is, de a szerzők nevééről következetesen megfélekedett, ill. elhanyagolta. A maga módján lelkiismeretes munkát végzett. Minden egyes darabot kézbe vett, a szerzők nevének feltüntetését azonban

nem ítélte szükségesnek. Megbízója, Erdélyi János éppen ellentétes gyakorlatot követett a korábbi listán: ő meglegedett azzal, hogy a polcán sorakozó jól ismert kötetek adatait emlékezetből rögzítse. Ezért aztán előfordul, hogy hiányzik a kiadás helye, ideje, vagy éppen nem pontos a megjelölés, de a szerző neve mindig a helyére került. A második lajstrom készítőjének viszont azt köszönhetjük, hogy végig kísérhetjük Erdélyi útját: a francia és német útikalauzok és katalógusok mögött szerepel a kiadások helye és ideje, ha a szerzők neve nem is. A drezdai kiadású *Verzeichnis der Bildwerke*vel Erdélyi nyilvánvalóan a drezdai képtárt járta végig, míg a Münchenben megjelent *Verzeichnis der Gemälde* segítségével a müncheni múzeumokban vette igénybe. Erdélyit bosszantoatta a másoló hanyag, ám következtos munkája, mert jó néhány esetben ő maga egészítette ki a nyilvántartást a szerzők nevével, legalábbis ott, ahol a rubrikában volt hely. Később ezt sem folytatta.

*

Erdélyi Jánost könyvtárának minden egyes darabjához érzelmi szálak fűztek. Könyvtárát nem örökölte, kötetenként szedte össze. Anyagi helyzetéből következően minden darab hosszas töprengés után vagy éppen a legyőzhetetlen vonzalom diktálta gyors elhatározás eredményeként került gyűjteményébe. Egyetlen kötet sincs, amely ne tükrözné a személyes érdekltséget, az alapos érdeklődést. A könyvtár magja Erdélyi „első kézikönyve, a zsolttárok és dicséretes debreceni kiadása”. Első saját könyvét tíz éves korában akkor kapta, amikor az apa 1924 augusztusában a gyermeket „felvitte a pataki skólába”. Erdélyi Mihálynak volt ugyan néhány kötetből álló könyvtára, de nem hagyhatta legkisebb, hetedik gyermekére; a könyvek a tűz martalékaik lettek háza égésekor. Az apáról, a deákul is olvasó, verselgető kaposi parasztemberről így emlékezett fia: „... földmívelő létre is jó rímű takaros verseket csinált, miknek leginkább szentírási helyek s történetek valának tárgyai...”. A kaposi otthon egyetlen útravalóként az „énekes”-t adta a tömött tarisznya mellé, amellyel útjára bocsátotta a nagy kalandra induló gyermeket, aki arra vállalkozott, ami apjának sem sikerült, hogy felöltse a papi tógát.

A tudásnak, a könyvnek nagy szerep jutott Erdélyi életében, fegyver volt számára, azzal vívhatta meg a nagy harcot, amelyben oly sokan elbuktak kor- és sorstársai közül. Akiknek mégis sikerült kitörniük a paraszti sorból, azok közül csak kevesen jutottak tovább. Megragadtak kisjövedelmű, a világtól, művelődéstől elzárt eklézsiák parókiáján vagy kisiskolák rektóriáján, ahol mostoha körülmények között tengődtek, belefásulva a megélhetést biztosító kényszerű gazdálkodásba, eltávolodva korábbi vágyaiktól, félretéve könyveiket.

Az 1844-es könyvjegyzék nem ad teljes képet az olvasmányokról. Az ifjú előbb a pataki kollégium és a diáktársak könyveit, később a Répássy, a Kolosy és a Máriássy család könyvesházát használta. Őt soha nem kényszerítette sorsa arra a magánosságra, abba az elszigeteltségbe, mint amilyenben Kölcsey élt. Az őszi hónapok sarának, a tavasziak olvadásának („a vad vizek árja”) úttalanságában Kölcsey számára az egyedüli „otium literatiumot” az olvasás adta. Nála a könyvtár refugium, oázis és szentély volt egyszerre, Erdélyinél munkaszoba. Neki ekkor még inkább csak gyűjteménye volt, mint könyvtára. Csak a legkedvesebbek kaptak benne helyet, amelyeknek a megszerzéséért a kispénzű diák nem sajnálta az áldozatot, valamint a sokat forogott tankönyvpótló köteteket.

Az első könyvjegyzék tanulmányozása a nyomtatott betű nevelő és alakító szerepének ritkán követhető példájaként szolgál az irodalomtörténész és a

könyvtörténész számára. Mutatja az utat, az útnak alapköveit, amelyet a paraszti sorból indult gyermek és ifjú a kollégiumi és a nevelői évek alatt megtett az önképzés, önnevelés segítségével, hogy 1846-ra, amikor a második könyvlista elkészült, egy a korszerű európai műveltségig eljutott író és tudós álljon teljes szellemi fegyverzetben a közönség előtt, sok esetben maga mögött hagyva a szerencsésebben született társakat is. A lista képet ad a református kollégiumok kötelező olvasmány- és tananyagának egy részéről, de tájékoztat a korabeli könyvbeszerzési lehetőségekről, így pl. az árakról, valamint arról, hogy milyen könyvtárt gyűjthetett magának egy szerény anyagi körülmények között élő, könyvet szerető, arra áldozó plebejusból lett reformkori értelmiségi, ügyvédi oklevelet szerzett író-honorációr.

Az első szerzemények a kollégiumi éveket jelzik. Számos könyvet kellett megvásárolnia a diáknak, mert a szó igazi értelmében vett tankönyvek hiányoztak. A tanárok vagy az „akadémikusok” — a felsőbb osztályokba járók — diktálta jegyzetek egy-egy tárgynak csak a csontvázát adták, amelyet az igyekvőbbek maguk egészítettek ki. Kellettek a könyvek a memorizáláshoz is, mert Patakon az volt az elv: „Tantum scimus, quantum in memoria teneamus” — „a gyermeket csak könyv nélkülözésre szoktaták”, mint később Erdélyi írta pataki éveiről. Ezeknek a református iskolákban használt s jellegzetes „tankönyveknek” a felsorolásánál idézőjelben és dőlt betűkkel közöljük a felüntetett alakot, zárójelben pedig Petrik Bibliográfiájának adatait.

„*Severini Magyarország históriája*” (Severini Joann. Conspectus historiae hungaricae a prima gentis origine ad memoriam nostram perductae. Pars prior. Lipsiae, 1769.,¹ Posonii et Cassoviae, 1778.,² folytatása: Conspectus historiae hungaricae in usus praesertim iuventutis adornatae. Pars posterior, res gestas regum omnium, ad annum usque 1775. complexa. Posonii, majd: Posonii et Cassoviae, 1778.).

„*Palma 3 köt.*” (Palma, Franc. Carol. Notitia rerum hungaricarum (3 ptes, Tyrnaviae, 1770.)

„*Közönséges história, Budai Esaiás, Debrecen 1811.*” (Közönséges história, melyben a régi népeknek, nemzeteknek, országoknak és birodalmaknak dolgai foglaltatnak. Kezdődik a legrégibb időkn, végződik a napkeleti birodalom elenyészésén. Készítette és tanulók számára most másodsor megjobbitva kiadta Budai Esaiás Debrecenben, 1811. Ny. Csáthy György, 8 r. 322. l.).

„*Polgári Lexicon Budai Ferencz*” (Budai Ferencz. Magyarország polgári históriájára való lexikon, a XVI. század végéig. Kiadta Budai Esaiás, 3 darab, Nagyváradon, 1804—1805. Máramarossi Gottlieb Antalnál.).

„*Régi római írók vagy deák írók élete*” (Régi római írók vagy deák írók élete. A régi tudós világ históriájából, főképpen a poetica és rhetorica classisok számára, külön szakasztva kiadta Budai Esaiás Debrecenben, 1814. Ny. Csáthy György, 8 r. 366. l.).

„*Somosy Theológiája*” (Somosy János: A dogmatica theológiának első vonásai. Kezdő tanítványainak számára készítette Somosy János S. Patakon, 1827. Nádaskay Antalnál nyomt. n. 8. r. XXII, 444. l.).

„*Köteles Anthropológiája*” (Köteles Sámuel. Philosophiai anthropologia. 8 r. 218. Budán, 1830. A K. Egy. betűivel.).

„*Zádor Elek Geográphiája első szakasz*” (Zádor Elek. Geográfiai kézikönyv, vagy a világ matematikai, physikai, kiváltképen pedig politikai leírása, a legújabb határozások szerint. Felsőbb iskolai intézetek s pallérozott olvasók számára Stein, Volger, Cannabich után. 2 köt. Pesten, 1831. Wigand Ottónál.).

„*Földi Természethistóriája*” (Földi János. Természeti história. A Linné systemája szerint. 1. tsomó. Az állatok országa. N 8 r. X, 428. l. és 14. lev., Pozsonyban, 1801. Wéber Simon Péter.).

„*Pankl Physicaja*” (Matthaeus Pankl. Compendium institutionem physicarum, quod in usum suorum auditorum consripit. Partes tres. I. de corpore abstracto., II. chemice, III. physice considerato, 8 r. 336. l. és 3. l. és 6 rajztábla, Posonii, 1790. Typ. Joh. Mich. Landerer.).

„*Elementa Algebrae Sp. 1830.*” (Elementa algebrae. In usum matheseos studiosorum ill. collegii helv. conf. addict. S. Patakiensis (8 r. 244. l.) S. Patakini, 1830. Typ. Andr. Nádaskay.).

„Gyorsszámító Fekete Jánostól” (Gyorsszámító. A szóval számítás tanításának módja gyermeki értelemhez alkalmazott egyszerű példákban és szabályok szerint. 8 r. 183. l. Bécsben).

1837 szeptembere, a pataki absolutorium kiadása után kerültek Erdélyi könyvtárába a jogi könyvek. Ezek nem tartoztak az olcsóbbak közé. „Fogarasny Kövyje” pl. 3 Ft-ba került, amikor a nevelő — már nem is „igen kevéske fizetségekért”, mint 1831-ben — egy évig szolgált 500—600 Ft-ért. Az említett Kövy: Alsóviszti Fogarasi János. Magyarhoni magános törvény tudomány elemei Kövy Sándor után újabb törvénycikelyekkel s felső ítéletekkel s más bővítésekkel magyarul írta s kiadta — Pesten, 1839. Beimelnél, 8 r. 462. l. „Kövy Elementa Juris Prudentiae” (Kövy Sándor: *Elementa jurisprudentiae hungaricae loco manuscripti edita*. 8 r. 626. l. Cassoviae, 1804. Typ. Franc. Landerer de Fűskut). Mellettük természetesen szerepelt a könyvjegyzékben Werbőczy *Corpus Juris*a is, amelyet — miután Erdélyi az ügyvédi diploma megszerzésével egyszer s mindenkorra felhagyott a „törvénytanulással”, sőt a törvénykönyvek forgatásával is — kölcsönadott Dobrossy Istvánnak.

1827-hez köthető a fordulat, amikor az irodalom ösztönös szeretete a pataki diáknál, amelyet a verselgető apától hozott, tudatos érdeklődéssé lett. Ez év őszén a poétai classisba, Majoros András osztályába lépett. Az ő szavai nyomán „beköltözött a lélek az anyaiskolába”, mint egykori tanárára emlékezve írta 1854-ben, ekkor már maga is tanár. Majoros — folytatódik az idézet — „... mintegy átönti az ifjú lélekbe mindazt, amit szeret, becsül, amire éjjelnappal gondol, s miként szem szembe, lélek lélekbe, ez az igazi lélekköltözés, miben én hiszek”. A sorsfordító élményt, elhatározásához az ösztönzést is Majorostól kaphatta, hogy letegye a tógát. „Tizenhárom éves koromban tanultam a poézist — írta 15 évvel később —, sirtam Ovid keservein, s próbáltam olyanokat írni. A költészet iránti vonzalom nagy volt keblemben. . .” Ezt az időszakot jelzi a *Metamorphoses* és a *Tristium*, valamint másik kedves írója, Cicero. Tőle az episztolákat és a *De officiis*t szerezte meg. Sorra-rendre következtek ezután Sallustius, Julius Caesar, Vergilius, Livius, Terentius és a legkedvesebb, Cornelius Nepos, a korabeli református iskolák gyakran forgatott szerzői. Ez utóbbi Erdélyinek, miként egy emberöltővel korábban, Kölcseynek, szeretett könyve volt. A római auktorok számát gazdagította Plautus *Comediae* és „Claudianus”, az „utolsó” római költő, az i. sz. 365 táján Alexandriában született Claudius. A teljes Horatius mellett — talán egy korábbi vásárlás eredményeként — szerepelt a listán az *Ódák* öt könyvének budai kiadása, amelyhez a kisdíák 30 krajcárért jutott. A görög irodalmat Xenophon *Memorabilium* c., 1784-ben Halléban (Hala) megjelent kötet képviselte, s bizonyára Homérosz is, akiről azonban nem tesz említést a könyvjegyzék.

A korban népszerű latin prózaírók közül csak Tacitus hiányzott. A római és a görög élet jobb megismerését, a művelődéstörténeti háttér felrajzolását a *Ritus Romanorum* (Tyrnaviae, 1788.) és az *Antiquitates Graecae* (Brüningstól, Frankfurt am Main, 1769.) segítette.

A latin és görög auktorok „sine fine” tanulmányozása sok keserűség forrása volt a diákok számára. Erdélyinek azonban örömet szerzett, már Kaposon tanult latinul, „... az iskolában már derekasan értette, írta”, sőt „osztályában legjobb dolgozatokat írt magyarul, latinul, versben, prózában, s tanuló társai között mint correpetitor vala elismerve”, mint később egyik önéletrajzában emlékezik. A latin irodalom alapos ismerete egész életművén megmutatkozott, számtalan idézete, példája utal erre. Ő is, mint kortársai, a latin auk-

torokon nőtt fel, tőlük kapta első ideálját, a római erények és a köztársasági gondolat tisztetét, a szigorú erkölcsi elveket éppúgy, mint a sokféle ismeretet. Erdélyi és a társak olvasmányai között kisebb helyet foglaltak a görög szerzők, mint pl. Kölchseynél, amiben az egyéni ízlésen, hajlandóságon túl szerepet játszott a nemzedéki különbség. A latin és görög írók olvasása nem maradt hatás nélkül az ifjúság forma- és stílusérzékére. A szerkesztés és a tömörség igényét a latinok és a görögök keltették fel az önképzőkörök diákjaiban. A kisiskolásokként megkezdett stúdiumok egész életükre mélyen beléjük vésődtek. Jó példája ennek az Erdélyivel azonos évben született Kemény Zsigmondé, aki 1869-ben, betegsége elhatalmasodása idején, egy-egy világosabb félórájában kedves költőit, Horatiust és Vergiliust mondogatta hiba nélkül akkor, amikor a külvilág szellemi ingereit már nem tudta befogadni.

Erdélyi érdeklődésének tágulásáról, az újabb élményekről a magyar könyvek jelentkezése ad hírt. Életének erre a szakaszára 1855-ben így emlékezik:

„Bevalljam-e magamról, hogy engem az 1830-as év azon pontján talált az ifjúságnak, melyen a lélek mintegy kilép magából és kezdi elfogadni, váltani a meggyőződéseket . . . Ama benyomások eltörölhetetlenek, s vajha volnának még olyan napjaim az életben valaha, mint voltak azon időben, amikor egyik másik Aurórárt, Hébért vagy költőink műveit először kezem közé kaphattam! Nemcsak a Szentmihályhegyi remete vagy Cserhalom, nemcsak a dalok és epigrammok maradtak meg lelkemben, hanem az a sugár is előttem ragyog, az a szellőcske is körültem leng, mely annyiszor talált olvasva iskolás ifjat, hol egy sövény alatt, hol egy fa árnyékában.”

Konkrétabban fogalmaz az egyik önéletrajz: „. . . literaturai művelődését illetően, különösen a szabolcsi háznál (1830—31) a legjobb magyar könyveknek juta olvashatására, s itt tanulá ismerni a literaturát hősei s műveiben; mire a F. M. O. Minerva, Erdélyi Múzeum, Tudományos Gyűjtemény több évi folyamatai, és Muzarion szolgáltak forrásaul.” Ezekre az évekre utal még a *Koszorú* egyes köteteinek, ill. a *Himfy szerelmeinek*, a *Mondolatnak*, Fazekas Mihály és Pálóczi Horváth Ádám műveinek megvásárlása.

Rövid két év alatt sokat szélesedett az ifjú horizontja. A hazai irodalom után a német nyelv megtanulása és a német irodalom nagyjainak olvasása következett: „. . . a zemplényi háznál (1833-tól!), melynek német-magyar műveltsége új oldalról, s különösen jótévéleg hata simulására, a félig-meddig értett német nyelvnek esett és nem sokára olvasá Matthissont és Bürgert, Rousseau Emiljét és Montesquieu Esprit des Lois-ját német fordításban. Már ezután széltiben érté a Stádiumot és [Bölöni] Farkas Éjszakamerikai utazását.” Tudjuk azt is, hogy ismerte Wielandot, Klopstockot és Gessner idilljeit. Ismerte, olvasta őket, de nem várta meg ezeket a műveket. Nem hiányoztak viszont könyvtárából az Önéletrajzban említettek mellett a *Hitel*, a *Stádium*, valamint Bölöni Farkas észak-amerikai és Tessedik Sámuel franciaországi utazásai, amelyek közel álltak szívéhez.

A német irodalom másik vonulata, amelyet Lessing — 17 Ft-ért vette műveit —, Winckelmann, Jean Paul és Solger neve jelez, a 30-as évek második felében érkezett el Erdélyihez. „Az én kedves Jean Paulomtól” — mint később írta — a *Vorschule der Aesthetik* c., Solgertől az *Erwin* — 4 Ft-ért — és Winckelmanntól — 3 Ft-ért — a *Geschichte der Künste* c. művet vásárolta meg. A weimari nagyok könyveit ugyancsak a 30-as években szerezte meg könyvtára számára: Goethe ötkötetes, 1836-ban Párizsban megjelent *Összes művei*ért 18 Ft-t adott, Herder *Összes munkái*ért — 1842-ben — 35 Ft-t, Schiller műveit nem kellett megvennie, az 1830-ban Hágában megjelent *Sämmtliche*

Werke „Az Athenaeum és Figyelmező Hivatali ajándoka”-ként került hozzá 1838. január 18-án. Az 1830-as évek végén vásárolhatta meg Au. W. Schlegel [*Vorlesungen*] *Über dramatische Kunst und Literatur* (Wien, 1823.) c. könyvét is. Ekkori szerzemény Rückert kötete 6 Ft-ért, valamint a sváb iskola fejének, Ludwig Uhlandnak verseskönyve 4 Ft 12 krajcárért. E két költőre a 30-as évek végén figyelt fel, több versüket fordította.

Pontos időhöz köthetjük megismerkedését a német irodalomnak azzal a csoportjával, amely Junges Deutschland néven vált ismertté, 1835. december 10-e után hírhedtté a hivatalos körökben, de annál népszerűbbé a német haladó polgárság és az ifjúság körében. (E napon tiltotta be a Birodalmi Gyűlés határozata az Ifjú Németország íróinak műveit, e „veszedelmes, felforgató tanokat” tartalmazó könyveket.) A Habsburg-birodalom is megrémült a szabadság friss levegőjétől, amely az ifjú németek műveiből áradt, és gyorsan lezárta határait előlük. A tiltott, ám édes gyümölcs mégis eljutott hozzánk. Erdélyi már 1836 szeptemberében megszerezte a Junges Deutschland teoretikusának, Ludolf Wienbarnak *Aesthetische Feldzüge* c. programnyilatkozatát. A pult alatt őrzött drága portékát borsos felárral kaphatta meg, mert a csempészárúnak jól megkérték az árát. Wienbarg gondolatainak, mondanivalójának újdonsága, lendülete és merészsége, nem utolsósorban érzékletes stílusa annyira megragadta Erdélyit, hogy azonnal belekezdett fordításába. Be is küldött néhány részletet az *Athenaeum* hivatalába, Bajza azonban nem vállalkozott az üldözött író kiadására. Az *Esztétikai táborozásokat* Theodor Mundt *Die Kunst der deutschen Prosa* (Berlin, 1837.) és Heine *Über den Denunzianten* (Hamburg, 1837.) c. műve követte. (Ez utóbbiban Heine a jung-deutsch írókat denunciól Wolfgang Menzelt leplezte le.) A sort két újabb Wienbarg mű zárta: a *Zur neuesten Literatur* (Hamburg, 1838.) és a *Die Dramatiker der Jetztzeit* (Altona, 1839.). A könyvnek embert és írói pályát alakító szerepe ebben az esetben egyértelmű: Erdélyi nemcsak fordította a Táborozásokat, de agitált is Wienbarg és társai érdekében, a könyvet elküldözgette barátainak, magyarázta tanait. 1836-tól 1847-től kezdve, mint tudjuk, több ízben is kölcsönadta a Táborozásokat. Pusztán már a kölcsönzéssel is segítette a nagy erővel, több hullámban érkező ifjú német eszmék terjedését.

Az 1844-es könyvlista tanúsítja, hogy Lamartine és Béranger irányította Erdélyi figyelmét a kortársi francia irodalom felé. (Nem mond ellent, hogy ugyanez időben szerezte meg és fordította a klasszicista Boileau *De l'art poétique* c. művét.) Árukkodó a könyvek megvétele: olvasta Hugót, de nem vette meg műveit, viszont, amint módja nyílt rá, megvásárolta Voltaire-t és Rousseau-t.

A könyvtár történeti munkáinak, krónikáinak száma nem meglepő, a könyvek gazdáját mindig is foglalkoztatta a magyar történelem. Feltűnő a filozófiai művek kicsiny száma: Herder mellett csak Szontagh Gusztáv *Propylaeumok a magyar filozófiához* (Pest, 1839.) és Térey (Terray) Károly *Elmélet és szemlélődés* (Pest, 1843.) képviselik e tudományszakot. (Ez utóbbi feltehetően ajánlékozás révén került Erdélyihez.)

Azok a darabok, amelyek a 30-as, 40-es évek fordulóján épültek a gyűjteménybe, a könyvek birtokosának életrajzi változásait dokumentálják. Erdélyi már a pesti irodalmi élet sokat ígérő ifjú reménysége, akit a pályatársak megajándékoznak legújabb műveikkel, így pl. Kazinczy Gábor, Ruttkay Emil, Garay János, Vajda Péter, Remellay Gusztáv, Beöthy Zsigmond, Tóth Lőrinc, Szigligeti Ede, Szakáll Lajos, Nagy Ignác. A felsoroltak — Nagy Ignác kivételével — Erdélyi szűkebb vagy tágabb baráti köréhez tartoztak.

Az 1844 áprilisában összeállított könyvjegyzék jelképként értelmezhető, jelzi, hogy lezárult a felkészülés korszaka, amely adott ugyan már néhány reprezentatív művet, az igazi kibontakozást azonban a nyugat-európai utazás szellemi élményei és ismeretei hozzák magukkal.

A második jegyzék másfél évvel később, 1846 elején készülhetett el. A kettő gyors összevetése nem elsősorban a könyvek számának növekedésére hívja fel a figyelmet, bár az is jelentős, hisz majdnem kétszerannyit mondhatott magának ekkor az író, hanem azokra a változásokra figyelmeztet, amelyek e másfél esztendő alatt bekövetkeztek. Erdélyi kilépett a hazai, jórészt irodalmi és történelmi megalapozottságú műveltség kereteiből, a „szóló művészetek” mellett felfedezte a képzőművészeteket: a városképet és városlakókat formáló építészetet, az embert új dimenziókban láttató, ízlést és érzelmvilágot gazdagító szobrászatot és festészetet. Felfedezte e kincseket, és ráébredt a művészet erejére, embert alakító képességére, ízlést és világképet formáló hatására. Itt érte őt a másik nagy élmény: megismerkedése a polgári társadalommal és a század ipari forradalmának egyik nagy vívmányával, a „gyorssajtóval” s mindazzal, ami ebből a technikai csodából fakadt: az olcsó könyvvel és a mindennapokhoz, az utca emberéhez hozzá tartozó napilappal, a politikai, tudományos és irodalmi élet eseményeire frissen reagáló sajtóval, így a nagy francia lapokkal, amelyek több tízezer példányszámban ontják a híreket, és formálják a közvéleményt! Meglátta azt is, hogy másféle is lehet az író és a könyvkiadó kapcsolata, nemcsak a hazai, ahol a magyar író teljesen kiszolgáltatott és védtelen a német könyvkiadók és könyvkereskedők ellenében.

Utazása alatt szerezte meg Erdélyi azt az élő és biztos nyelvtudást, azt a friss, a kortársi nagyvilágra nyitott érdeklődési és tájékozódási kedvet, amely egész életén kísérte. Lelki szükségletévé lett a külföldi — a hazai viszonyok következtében elősorban német és francia — lapok és folyóiratok olvasása, könyvkatalógusok böngészése, amelyek segítették ettől kezdve könyvtára fejlesztését. A két jegyzék igazolja a mondottakat: a másodikban feltűnően nagy számban jelennek meg a múzeumi guidek, művészeti könyvek, általános lexikonok, majd a nyelvkönyvek, végül a politikai — francia — és az oktatással, az iskolákkal foglalkozó — német — könyvek. A második könyvlista arról is tanúskodik, hogy ezután végleg megszűnt a német nyelv közvetítő szerepe. A korábbi német nyelvű és németországi kiadású Montesquieu- és Shakespeare-műveket kiszorították a francia és az angol „Összes művek”. Korszerűsödött a könyvtár: az újabb szerzemények között szerepel a teljes Molière (Paris, 1842.), Volney, Chateaubriand (Paris, 1839. 10 t.), Rousseau (Paris, 1839. 10 t.), Montesquieu (Amszterdam, 1783.) Malherbes (Paris, 1843.), Pascaltól a Pensées (Paris, 1843.), Mme de Staël-től a De l'Allemagne (Paris, 1842.) és a Corinne (u. o. 1844.), stb. A Franciaországban vásárolt munkák közül figyelmet érdemlő Dávid zsoldárainak francia nyelvű kiadása (Paris 1840.), a *Souvenirs de 1815* (Bruxelles, 1844.), a *Collone de Juillet* (Paris, 1841.), a *Rapport de M. Thiers* (Paris, 1844.), valamint két hazai vonatkozású kötet: az *Essai historique sur l'origine des Hongrois* (Paris, 1844.) és a *La Transylvanie et ses habitants* (Paris, 1845. 2 t.), De Gerando műve, amelyet később több ízben idézett népköltészeti tanulmányaiban.

A második könyvlista az író mindjobban specializálódó érdeklődését tükrözi, de azt is, hogy szegény utazó létére milyen gazdagon térhetett vissza hazájába, mennyivel olcsóbban és nagyobb választékból szerezhette be a munkájához szükséges könyveket a polgári országokban, mint a feudális hazában.

A vásárlást körültekintéssel végezte, hogy a legfontosabb műveket beszerezhesse. Úti jegyzeteiből tudjuk, hogy a kijegyzett könyvek közül nem mind-egyikre futotta pénze. Népköltészeti stúdiumaihoz szeretne volna megvenni a *Des Knaben Wunderhornt*, Arnim és Brentano fontos művét, amelyet Finsterlein kereskedése árult Münchenben, az *Österreichische Volksweisen, dargestellt in einem Auswahl von Liedern, Tänzen und Alpenmelodien* c. kötetet, amelyet Anton Ritter von Spaun adott ki 1843-ban, és egészített ki 1845-ben dalmagyűjteménnyel. (Erdélyi a kettőt egybeveszi, és a szerzőt, ill. kiadót nem említi, csak annyit jegyez föl, hogy a Jasperschen Buchhandlung kiadásában jelent meg.) Ezekre nem tellett, meg kellett elégednie az ugyancsak fontos Uhland-kötettel „*Volkslieder mit Abhandlung und Anmerkungen* herausgegeben von Ludwig Uhland. Erster Band, Liedersammlung in fünf Büchern. Zweite Abtheilung. 2 ft 42 kr. Cottánál” (ET, 47. k. 8/4., ill. 1/1a, 2.), valamint a *Liedersammlung* (München, 1844.), a *Rheinsagen* (Bonn, 1841.), a *Wundersagen und Gespensterbuch* (Wien, 1835.) és Wolff *Hausschatz der Volkspoesie* (Leipzig, 1845.) c. kötetekkel.

A második könyvjegyzékben felsorolt egyik-másik külföldi könyv megszerzésének módjáról az útinapló és az úti feljegyzések tájékoztatnak. Hírt adnak az egyes országok könyvpiacairól és a lehetőségekről, de arról is, hogy az utazó miként válogatta könyveit, mi indította egy-egy kötet megvásárlására. A német és a francia könyvkiadás teljes meglegedésére szolgált, legfeljebb csak anyagi lehetőségei korlátozták vásárlási kedvét. Minden városban végiglátogatta a jelentősebb könyvkereskedéseket, és kijegyzetelte az érdeklődésére számot tartó művet, sőt barátaira is gondolt, Henszlmann Imrének pl. talán megvette — vagy csak kijegyezte — az *Études sur les tragiques* par M. Patin (trois volumes in 8°, chez Hachette) c. munkát. Németországban és Franciaországban Erdélyi mindazt megtalálta, amit keresett, ellentétben Itáliával, ahol pl. még a „gazdag és büszke” Genovának is „könyvkereskedése igen csekély. Kerestem egy történetét a városnak s nem tudék találni egyebet egy igen gyarló guide-nél”. Ugyanúgy járt Firenzében, ahola „livornói ki- és bevitelről”, azaz a kikötő forgalmáról szeretett volna egy könyvet venni. Nem kapott. Itáliában kevés könyvet talált, de annál több metszetet és térképet. Ezekkel később meggyült is a baja. Németországban és Franciaországban a hatóságok nem foglalkoztak könyveivel, annál többet az olasz államok hivatalnokai, akik bizalmatlanul tekintettek a könyvekre, különösen a franciákra. Erdélyit elkésérítették az állandó zaklatások, panaszkodott is, hogy minden határon feltúrják málháit, könyvek után kutatva. Messinában és Nápolyban tovább sem akarták engedni, csak akkor, ha otthagyja könyveit. A kellemetlenkedéseknek egyszer s mindenkorra végük szakadt, amikor megtalálta a biztos ellenszert: az olasz határőröknek csúsztatott „manciát”, a borraivalót.

Az Itáliában vásárolt irodalmi, képzőművészeti és történeti munkák adatait nem ismerjük, mert a könyvjegyzék az angol könyvek felsorolásánál megszakadt. Úti feljegyzéseiből arra következtetünk, hogy vásárolt olasz könyveket, és olvasta is azokat, mint útja során készített szöszedetei bizonyítják. Boccaccio *Dekameron*-jának megvételéről csak azért értesültünk, mert a könyvlista készítője német nyelve és lipcsei kiadása (1843. 2 t.) miatt a német könyvek közé sorolta. Valószínű, hogy történeti munkák és Alfieri, valamint Tasso egy-egy munkája is szerepelt az Itáliában vásárolt művek között.

Erdélyi előítéletek nélkül lépett Itália földjére. Kortársaitól eltérően francia útikönyveket és útikalauzokat vitt magával németek helyett. Ez utóbbiak

elfogultsággal, meg nem értéssel, sőt rosszindulattal tájékoztattak az itáliai viszonyokról. Egyetlen kivétel a heidelbergi jogtudós és egyetemi tanár, Mittermayer *Italienische Zustände* (Heidelberg, 1844.) c. műve volt. Itália tanulmányozását még középiskolásként kezdte, amikor olvasta a latin auktorokat. Később Winckelmannnal, Goethével, Chateaubriand-nal, Mme de Staël Corinnájával folytatta, és az ismeretlen, a könyvlista összeállítója által elhallgatott szerzőjű *Souvenirs de Voyage en Italie*-val (Bruxelles, 1842. t. 2.) teljesítette ki. Olvasta az olasz napisajtót is, mint erre az iratai között fentmaradt korabeli olasz lapkivágások utalnak. Itália megismerésében nagy helyet kaptak olasz ismerőseivel folytatott beszélgetései és az utca emberével való találkozásai. Így válhatott számára olyan maradandó élménnyé Itália és művészete, amely átalakította esztétikai látását, formálta világképét.

*

Az 1846-os könyvtárt teljességében nem ismerjük, mert a lista félbemaradt. Következtetéseink szerint ekkor mintegy 500 kötetből állhatott Erdélyi gyűjteménye. Időközben a gyűjtemény könyvtárrá formálódott, amely magán viselte gazdája érdeklődését és ízlését, kirajzolta a tudósi portré fő vonalait, vallott az esztétikus-kritikusról és a közéleti emberről. A könyvjegyzék körkép: tükrözi az 1840-es éveket, amikor az író-tudós kedvezőbb körülmények között művelhette magát, mint pl. Kazinczy Ferenc, aki Goethe *Aus meinem Leben* c. műve olvasása közben így kiáltott fel: „... oly szerencsés conjunktúrák közt nem vala csuda így kifejlődni. Neveltetett volna csak Patakon az én időmben!” Patakon nevelkedett Erdélyi is, a pataki tananyag közben nem sokat változott, változott azonban a világ. Az ifjabb írónemzedék életében ugyanúgy az önképzés játszotta a legnagyobb szerepet, mint Kazinczy Ferencében és nemzedéktársaiában, könnyebb volt azonban a könyvbeszerzés. Az előfizetéses megrendelői rendszer helyett a könyvkereskedők üzletei és a szerkesztőségek lettek a könyvterjesztés igazi otthonai. Megnőtt a külföldről érkezőt könyvek száma, de azoké is, akik nehezen és áldozatokkal, de eljuthattak az ország határain túl. A hazai iskolai viszonyok mellett szükség volt a továbbképzésre, amihez a külföldi utazás nagy segítséget adott. Az 1847-es újságírónak igaza volt, amikor így panaszkodott: nálunk hiányzanak a művelődéshez a „számtalan segédeszközök... a költő szellemének művelésére, fantáziája fölébresztésére, gazdagítására, kedélye nemesítésére...” Igaza volt, mert akkor a könyveken kívül csaknem minden hiányzott, „mi a művelődést előmozdítani képes — képcsarnokok, nagy hírű szobrászok mesterművei ismeretlenek előttünk, ízlésünket, érzékünket kiművelnünk tehát nem könnyű...”.

A két ismertetett könyvjegyzék épp azt az utat mutatja, amelyet Erdélyi János éppen húsz év alatt részben ezeknek az itt felsorolt és bemutatott műveknek a segítségével megtett: a nagykaposi énekestől a legfrissebb párizsi sajtóig. A könyvjegyzékek utalnak arra, hogy milyen műveknek a segítségével formálta szellemét és ízlését az az író, aki saját erejéből küzdött fel magát, aki sem fényes név, sem gazdag vagy tekintélyes rokonság pártfogására nem számíthatott. Ez a körülmény nehezíti az összevetést egyéb hazai könyvgyűjteményekkel, így pl. a nemesi származású Kisfaludy Sándoréval vagy az arisztokrata Eötvösével. Kisfaludy vagy akár Péczely József könyvtára egy-két évtizeddel korábbi volt, amikor magasabbak voltak az árak, és nehezebb volt a könyvek megszerzése. Erdélyi és Eötvös könyvtára egy időben alakult ki.

Eötvös könyveinek száma — Béneyi Miklós számítása szerint — mintegy kétezer kötetre tehető, ez a szám azonban a könyvtárnak nem az 1840-es évek közepi állományát mutatja, hanem az író halála utániét. Nehezíti az összehasonlítást, hogy Eötvös gyűjteményét apjától, nagyapjától, anyjától öröklött könyvek is gazdagították, míg Erdélyi könyvtárának magját mindössze egyetlen kötet, a debreceni kiadású énekeskönyv alkotta.

Az írói könyvtár kortörténeti tanulságai mellett gazdájának érdeklődését, ízlését és műveltségének pilléreit tükrözi, különösen ha időrendben követhető a könyvtár formálódása. A XIX. század első felében érvényes volt a horatiusi szentencia: „Quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu” („Az új edény sokáig megőrzi annak a folyadéknak szagát, amelybe először bemártották”). A református kollégiumok ugyanazt az ismeretanyagot adták diákjaiknak, a különbség egy-egy tanáregyéniség személyes hatásában lehetett. Patakon, Pápán, Enyeden, Kolozsvárt vagy Debrecenben a latinra és a hazai történelemre épülő jogi vagy teológiai műveltség volt az az alap, amelyre ki-ki egyéni érdeklődésének megfelelően építkezett. Erdélyinél a minőségi változás, az a horatiusi folyadék, amely sokáig meghatározza a szilke szagát, Wienbarggal való megismerkedése volt. Ekkor nyílt rá szeme a hazai művelődés egyoldalúságára, ettől kezdve ismerte fel a korszerű nevelés szükségességét, amelynek célja az életre való felkészítés, a jelen követelményeinek megfelelő polgár kiképzése. Mert nemcsak a „kenyértudományokra”, a legpozitívabb jogra és a legelvontabb hittanra kell nevelni a gyermekeket és ifjakat — hangoztatja Erdélyi —, nemcsak papokat és prókátorokat vár az ország az iskoláktól, hanem gazdákat és földmérőket, tisztviselőket és kereskedőket, minden polgári foglalkozásra előkészítve a diákokat. Azt várja Erdélyi, hogy a főiskolák mellőzzék tananyagukban mindazt, ami „az életre működni megszűnt”, helyette pedig tanítsák a filozófiát, amely megadhatja az egységes világnézetet, az „esztétikai alapérzést”, amelynek segítségével az ifjak megszerezhetik tudás- és ismeretanyagukat, és megtalálhatják helyüket az új társadalomban. A *Társalkodóban* 1839-ben, 1840-ben megjelent cikksorozatának inspirátora, mint a református kollégiumokat és elsősorban a pataki iskolát védelmező Zsarnay Lajos rosszállóan utalt rá, az „ifjú német” írócsoport volt, elsősorban Wienbarg.

Erdélyi műveltségének alapját a református iskola adta, ezt a latinra épülő műveltséget egészítette ki önképzéssel: a francia felvilágosodás nagyjainak alapos és elmélyült tanulmányozása után következett a gessneri, wielandi, matthissoni, klopstocki olvasmányélmény, amely azonban rövid ideig élt benne, mert kedélye, ízlése idegen volt ettől a világtól. Kölcsyben sokáig rezonált ez a német élmény, éppúgy mint ahogy pl. Erdélyit Kölcsyvel ellentétben a görög irodalom sem kerítette hatalmába. Őt a kortársi irodalom mellett a német klasszika három nagy alakja ragadta meg, Herder, Schiller és Goethe, az utóbbinak, mint maga is vallotta, sokat köszönhetett. Rajtuk kívül még két nagy egyéniség hatásáról vall: Jean Paulérol és Shakespeare-érol, a hegeli élmény a későbbi évek sajátja.

Erdélyi János könyvtárának első része, amelyet harmincéves koráig szerzett, betekintést enged az író és általában a kortársak művelődésének folyamatába azokban az években, amikor az ismeretek megszerzésének egyetlen módja az olvasás volt. Műveltségük koncentrikus körönként képződött, a magból kiindulva egyre szélesedő tudásanyagot feldolgozva. Szervesen formálódott, lassú érési folyamat eredményeként. Gondosan, egyedi megmunká-

lással csiszolódtak a gondolatok, ezért bővelkedett a kor annyi nagy egyéniségben. Mentések voltak a kliséktől, mert elmélyedtek az általuk olvasott vagy tanulmányozott szerzőkben, több rétegüket felfedezve és megértve, amit csak a meg-megálló, töprengő, továbbgondoló olvasás adhat. Inkább a gondolatmenetre figyeltek, a mélyre néztek, kevésbé vonzotta őket a talmi, a csillogó ötlet, a gondolati anyagot látták benne, amelyet munkába vett az agy, az egyéniség, s azt saját elképzelései, saját igényei szerint dolgozta fel, tette valóban sajátjává. Reformkori őseink talán kisebb tárgyi tudással rendelkeztek, kevesebb könyvet vettek kézbe és olvastak el, kevesebb információs anyaggal bombázták őket a külvilág, de többet gondolkoztak, mélyebbre ástak, több kincset hoztak a felszínre, és ezáltal szerveesebben beleépült tudásanyaguk a hazai kultúrába.

Erdélyi János gazdag könyvtára, amelyet élete végéig nagy anyagi áldozatokkal is gyarapított, nem maradt fent. A gyűjtemény az író 1868-ban bekövetkezett halála után, leltár nélkül került az új tulajdonoshoz, a sárospataki Tanárképző Intézethez, amelynek könyvállománya, Erdélyi könyveivel együtt, 1945 után teljesen szétszóródott. Könyvtárát nem rekonstruálhatjuk. Az ismeretett két könyvjegyzék viszont megőrizte a később kiteljesedő könyvtárnak 1845-ös alakját, azoknak a műveknek a listáját, amelyeket Erdélyi János másfél évtizeden át szerzett, és amelyek a magját alkották a később kitereljesedett és egyre jobban szakosodott nagy gyűjteménynek.

ILONA T. ERDÉLYI

Die Bibliothek von János Erdélyi in den 1840-er Jahren

Die reiche Bibliothek von János Erdélyi, die er bis ans Ende auch auf Kosten materiel-ler Opfer vermehrte, hat sich nicht erhalten. Sie geriet, nach dem Tode des Schriftstellers in 1868, ohne Inventar zum neuen Besitzer, zum Pädagogischen Institut zu Sárospatak, dessen Buchbestand nach 1945 — nebst den Büchern Erdélyis — zerstreut wurde. Es gibt keine Möglichkeiten mehr seine Bibliothek zu rekonstruieren. Unter seinen Schriften sind aber zwei Buchlisten geblieben, die erste wurde im April 1844, die zweite am Anfang des Jahres 1846 zusammengestellt. Vor und nach seiner Reise in West-Europa schrieb Erdélyi seine zu Hause gelassenen, mit sich gebrachten, bzw. im Auslande, in Deutschland, Frankreich und Italien gekauften Bücher zusammen.

Die zwei Buchlisten machen uns mit dem ersten Bestand der Bibliothek Erdélyis bekannt. Seiner Bibliothek, die bis 1845 etwa 500 Bände ausmachte, kommt eine sonderbare Stelle zu, weil sie keine Adels-, Bürger- oder Aristokratenbibliothek war. Der Schriftsteller kaufte selbst — mit der Ausnahme eines Stückes — oder bekam von seinen Schriftstellerkollegen die Bände seiner Sammlung. Nichts fiel ihm als Erbe zu. Darum spiegeln jede einzelne Bände die persönliche, gründliche Interesse des Schriftstellers, weisen auf seinen Geschmack und auf die Pfeiler seiner Bildung hin, hauptsächlich dadurch, weil wir, in Kenntnis der Lebensdaten, die Ausbildung der Bibliothek in der Zeitfolge nachfolgen können. Die Auseinandersetzung der zwei Listen ermöglicht uns die Eindrücke, welche den Schriftsteller durch seine fünfzehn Monate lang dauernde Reise gestaltet haben, nachzufolgen.

Die zwei Buchlisten dienen mit zahlreichen zeitgeschichtlichen Lehren: sie geben ein Bild von den obligatorischen Lesestücken und vom Lehrmaterial der Studenten des reformierten Kollegiums, sie informieren uns ferner über die damaligen Buchbeziehungsmöglichkeiten, so z. B. über die Preise, und überhaupt darüber, welche Bibliothek ein Intellektueller im Reformzeitalter, ein unter bescheidenen Umständen lebender Schriftsteller und Buchliebhaber, der aus einer Plebejerfamilie stammte, sich versammeln konnte.